Chris van Swaay

Dertig jaar geleden kon je op de heide veel meer heivlinders zien dan tegenwoordig.

Glijdende perceptie

De term shifting baseline, door Rob Bijlsma treffend vertaald naar glijdende perceptie, beschrijft hoe bij iedere generatie de eigen jeugdervaring bepaalt hoe we naar de wereld kijken. Dit draagt er ook toe bij dat de ervaring van een 'rijke natuur' en een 'goede vlinderstand' per generatie opschuift. Wat wij een goede vlinderdag noemen, verschilt enorm van wat men in 1950 of 1900 een goede vlinderdag noemde: de perceptie daarvan schuift met de generaties mee in de tijd.

Tekst:
Chris van Swaay
De Vlinderstichting

In 1990 startte het meetnet vlinders, en dat geeft ons in ieder geval de mogelijkheid om onze tellingen van nu te vergelijken met die van dertig jaar geleden. De grafiekjes zoals die jaarlijks in het jaarverslag van het meetnet komen (www.vlinderstichting.nl/meetnet-vlinders/nieuwsbrieven-en-jaarverslagen) laten in één oogopslag zien hoeveel talrijker vlinders dertig jaar geleden waren in Nederland als geheel. Ruwweg twee derde van de vlinders was toen talrijker, sommige (zoals de argusvlinder) wel 100 keer, maar er zijn ook soorten (als keizersmantel en kleine ijsvogelvlinder) die nu veel meer geteld worden. Het meest verdwenen vlinders van hei en schrale graslanden, en juist enkele soorten van hoogopgaand bos werden talrijker.

Het is lastig om te 'voelen' hoe een vlindertocht er in het verleden uitzag. Maar soms heeft iemand zijn ervaringen opgeschreven waarmee we een gevoel krijgen hoe het eruitgezien moet hebben (zie kader).

Dertig jaar terugkijken

Ook persoonlijk herken ik dit: dertig jaar geleden was het een feest om naar de heide te gaan, met

Vlinders kijken bij Groningen

In 1867 beschrijft M. le Doct. C. de Gavere de vlinders ten zuiden van Groningen. Vrije tijd was toen niet gewoon, en alleen rijke mensen konden zich die luxe veroorloven. En zo is het artikel in het Frans geschreven, toen de taal van de gegoede burgerij. Het is een opsomming van de soorten met meestal een korte beschrijving. Enkele opvallende zaken wat betreft de natte hooilanden ten zuidwesten van de stad Groningen schrijft hij (vertaald uit het Frans):

- Groot geaderd witje (heel talrijk in 1836, daarna nooit meer gezien).
- Rode vuurvlinder: ieder jaar op de vochtige hooilanden ZW van de stad.
- Gentiaanblauwtje: alleen op de natte hooilanden die iedere winter onder water kwamen te staan, ten ZW van de stad.
- Moerasparelmoervlinder: heel variabele soort met lokale vormen (geen aanduiding van de talrijkheid).
- Zilveren maan: algemeen op de vochtige hooilanden.
- Kleine parelmoervlinder: overal algemeen.
- Grote parelmoervlinder (hij vermeldt vooral bijzondere variëteiten, wat suggereert dat de soort in grote aantallen kon vliegen.)
- Veenhooibeestje: vrij zeldzaam ten zuiden van de stad.
- Aardbeivlinder (ook hier worden alleen bijzondere vormen vermeld, vermoedelijk daarom talrijk.)

In 1900 maakt D. ter Haar een nieuw overzicht, dit keer wel in het Nederlands. Hij geeft ook een beschrijving voor wat hij aantreft:
"Het Onland begint bij de Witte Brug, ongeveer 20 minuten buiten de stad aan den weg naar Paterswolde en vormt een groote, onafzienbare vlakte, bestaande uit lage veengronden. Het grasgewas wordt, voor zoover het land nog niet in cultuur gebracht en dus voor den entomoloog bedorven is, eenmaal per jaar, en wel in het laatste van de maand Juni of het begin van Juli gemaaid. Tot dien tijd prijkt het land in den prachigen dos van de veenflora. Hier en daar staan wilde boschjes van waterwilgen, elzen, berken, enz, en groeit de veenbes over groote oppervlakten, in gezelschap van Orchis-soorten."
Opvallend: er werd al eind juni of begin juli gemaaid, ongetwijfeld met de zeis, dit is vermoedelijk de beste periode om zo veel mogelijk voedzaam hooi te maken, en het gebied zal er ongetwijfeld steeds verder door verschraald zijn.
Hij heeft niet geprobeerd een compleet overzicht te maken, maar het is duidelijk dat rode vuurvlinder, zilveren maan en grote parelmoervlinder talrijk voorkwamen.

Kijken we vandaag de dag dan kunnen we deze vlinders niet meer vinden, al komen enkele soorten nog wel lokaal in Drenthe voor, zoals aardbeivlinder en zilveren maan. Maar de kleine parelmoervlinder breidt zich weer noordwaarts uit en zal binnenkort vast ook hier gaan opduiken. En daar zullen lokale vlinderaars zeker blij van worden. Terecht natuurlijk, maar vergeleken met de situatie van 100 jaar geleden zijn we heel veel kwijtgeraakt.

Chris van Swaay

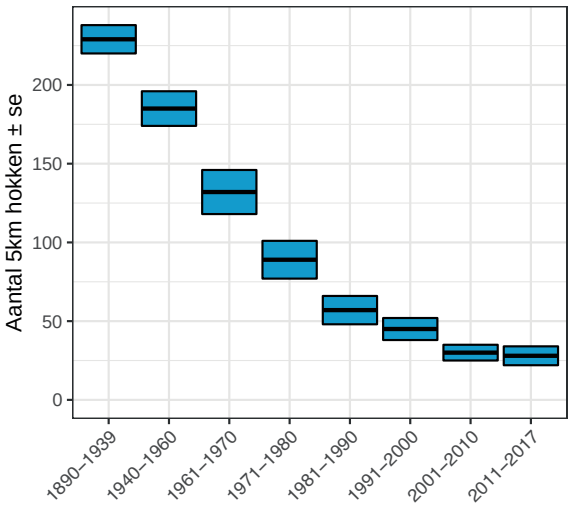

Verspreiding van de aardbeivlinder in acht perioden vanaf 1890.

soms heel erg veel (denk: honderden) heivlinders, en regelmatig leuke extra's als kommavlinder en kleine heivlinder (op de Zuid-Veluwe althans), grote en duinparelmoervlinder, en nog veel meer.
Inmiddels zie je alleen nog wat heivlinders, maar veel minder. Voor de overige soorten moet je gericht op pad en dan kun je ze nog wel vinden, maar je botst er niet meer 'per ongeluk' tegenaan, daarvoor zijn ze nu veel te lokaal. Een beginnende vlinderaar is nu blij met tien heivlinders tijdens een wandeling, terwijl ik het ervaar als armoe: glijdende perceptie. Om te bepalen waar goed geïnventariseerd was in de jaren tachtig gebruikten we de argusvlinder: als je die niet gezien had, dan was er niet goed gekeken. Die zat tenslotte overal. Nu bijna niet voor te stellen. Maar eerlijkheidshalve had ik dertig jaar geleden nooit kunnen denken dat ik ook in mijn omgeving grote weerschijnvlinders en keizersmantels tegen zou gaan komen.
"Some you win, some you lose", maar we hebben ongeveer twee keer zoveel verloren als gewonnen de afgelopen dertig jaar.

Verspreiding verder terug

Tegelijkertijd is 1990 een referentiepunt waarop al veel verloren was. Het is mijn 'baseline', maar wat waren de 'baselines' daarvoor? Dat wordt moeilijk als we naar aantallen willen kijken. Maar qua verspreiding kunnen we dan nog best een eind terugkijken, want vlinders werden voor 1980 vooral verzameld, en die verzamelingen zijn bewaard gebleven en ook ingevoerd in een database.

Dan zie je het patroon zoals dat ook naar voren komt in de verspreidingsatlassen: soorten als zilveren maan en bosparelmoervlinder kwamen vrijwel overal voor, en ook soorten die inmiddels allang verdwenen zijn – als de moerasparelmoervlinder – konden op veel plekken gevonden worden. De aardbeivlinder (zie figuur) kwam honderd jaar geleden in vijf keer zoveel hokken van 5x5 km voor als in 1990. En daarbinnen was hij ook nog eens veel wijder verbreid en talrijker, wat betekende dat bijna iedereen op fietsafstand wel een populatie van de aardbeivlinder had. Dat is nu in een groot deel van Nederland niet meer het geval: veel vlinderaars vinden het heel normaal om in de auto te stappen en naar het Bargerveen te rijden voor de aardbeivlinder. De perceptie is verschoven: de aardbeivlinder is van een vlinder die je makkelijk kon zien tijdens een fiets- of wandeltocht in de buurt veranderd in een soort waarvoor je dankzij moderne hulpmiddelen precies kunt vinden waar hij nog voorkomt, en dankzij een auto ook zo naartoe kunt rijden. Maar het is toch anders zelf aardbeivlinders bij je in de buurt ontdekken.

Glijdende perceptie is van alle tijden. Ook dertig jaar geleden hoorde ik verhalen van 'hoe goed het vroeger was', en de mensen die dat aan mij vertelden, hadden op hun beurt ook weer verhalen gehoord over vroeger. Maar de veranderingen gaan nu wel steeds sneller. Daarom is het goed je af en toe te realiseren wat er aan de hand is en dat, waar je dertig jaar geleden in augustus nog vol goede moed de heide op fietste, daar nu in augustus weinig meer te beleven dan wat eenzame laatste heivlinders. Ongeveer eentje per 100 meter, terwijl je ze dertig jaar geleden met de tientallen telde.

Sterke verhalen

We zitten in een periode van grote veranderingen in de dagvlinderwereld. Niet alleen is het moeilijk om je voor te stellen hoe het vroeger was, er zijn ook positieve veranderingen als de opkomst van de vlinders van hoog bos en klimaatprofiteurs. De hete zomers als die van de laatste jaren laten onze flora en fauna snel veranderen, en gebieden zoals de droge heides, die gevoelig zijn voor stikstofdepositie, hebben het zwaar te verduren. Over dertig jaar zullen de beginnende vlinderaars van nu wellicht sterke verhalen ophangen over dat ze vroeger elke honderd meter een heivlinder zagen, terwijl die soort dan alleen nog op een plekje op de Hoge Veluwe en op Texel voorkomt.